

СМИСЛОВІ Й КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ ПОПУЛІСТСЬКОГО МІФУ В ХУДОЖНІЙ РЕЦЕПЦІЇ СОЦУМУ СУЧАСНОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ПРОЗОЮ

Ставнича О. М., викладач СумДУ

Популізм слугує однією з основ сучасних етнічних націоналізмів [Е. Сміт], тому закономірним є наявність популістських мотивів у сучасній соціально «заангажованій» прозі, у центрі зацікавлень котрої знаходяться мотиви пошуків національної ідентичності й об'єднавчої ідеї українськості [І. Лосів]. Актуальними у літературознавчому дискурсі є дослідження функцій і специфіки соціоміфічних уявлень у символічному просторі тексту, способів експлікації прозаїками соціальних елементів у художніх творах (О. Бондарева, Г. Мережинська, І. Лисенко, О. Гриценко та ін.). Однак популістський міф як цілісне смислове утворення зі своїми провідними мотивами й способами втілення у сучасній прозі не розглядався. Мета дослідження: на матеріалі прозових творів сучасних письменників-традиціоналістів розкрити сутність популістського міфу, дослідити художні засоби і прийоми концептуалізації розглядуваного соціального міфу у сучасних романах; визначити функції популістського міфу у сюжето- й смислотворенні художнього тексту.

Витоки популізму як ідеології та стратегії керування масами можна побачити ще в римській античності («Vox populi — vox dei»). В Україні популізм («хлопоманія») як соціальне явище розвинувся у 19 ст., переважно з романтичної концепції Й.-Г. Гердера, а в сучасній українській літературі має подвійно обумовлене походження: народництво 19-го століття та вплив радянської спадщини (комуністична риторика і псевдонаукові вимоги «народності» в художній творчості часів поширення «методу соцреалізму»).

Сутність міфічного уявлення полягає в сакралізації абстрактного Народу, що за означенням не поділяється на окремих індивідів, а є цілісним суб'єктом, до якого спрямовані нарації і заради якого існує держава. Аксиомами при цьому є велич народу, його пасіонарність, духовність, мудрість, безсмертність, унікальність (породжує міф месіанізму), терплячість та миролюбність (спричинює трагізм його долі). Народ є «колективним героєм» багатьох художніх творів української літератури протягом усього модерного періоду її розвитку [О. Гриценко]. Трактуюмо як соціальний міф у художньому

творі за такими ознаками: нерелективність; наявність віри в сакральний народ; апеляція до соціального підсвідомого; побудова власної каузальності; нарративне оформлення. Найчастіше популістський міф виявляє себе через прямі авторські звернення до поняття Народу в соціополітичному контексті та змалювання певних рис менталітету, стосунків українців та росіян; у вигляді опінії міфічному народу, віри в його чесноти, нескоримість, історичну місію; відображення внутрішньосупільної конфронтації різних суспільних верств. Слід відзначити також амбівалентність художнього осмислення поняття Народу, що обумовлено складністю багатовимірного феномену: колективні психологічні комплекси (які складно верифікувати на емпіричному матеріалі), етнічний базис (значною мірою уявно уніфікований до однорідного типажу), спільна пам'ять (часто формована кон'юнктурою певної епохи), — всі компоненти феномену можуть бути розглянуті і як достовірні, і як недостовірні, в залежності від початкової настанови автора.

Концептуалізація популістського міфу відбувається на підставі побудови письменниками певних моделей рецепції соціального буття за допомогою смислотвірних, суспільно-функціональних концептів історичності, ідентичності, комплексу малоросійства, національного характеру (набувають концептуальності завдяки насиченню в різних художніх творах конвенціональним смислом і згорненню до одного поняття обширної проблеми). Провідні мотиви: контраверсійне змалювання національного характеру; дихотомія «українці — росіяни» (міфологема ворога слугує структуротвірною для розкриття історичної детермінованості сучасних менталітетів цих народів: в дзеркалі Іншого інвертовано відображаються гіпертрофовані позитивні чи негативні риси); мотив месіанізму; демагогічність народних провідників; трагічність сучасного становища народу тощо. Мотиви популізму наявні у романах «У пастці» і «Морок» Ю. Мушкетика (окремі нарративні і дискурсивні структури), «Інавгурація» М. Лазарука (образ філософа Лодка, який обстоює думку про несумісність екзистенцій владної та народної), «Цінь Хуань Гонь» Г. Тарасюк (влада народу є спекулятивною фікцією) та ін.

М. Лазарук («Інавгурація») творить популістський міф за допомогою сюжетотвірного використання символу народу (слугує також для композиційного обрамлення обох частин роману) і створення образу-рецепції абстрактного народу у дискурсі влади (деталі, роздуми, метафоризація). Письменник також сатирично

розкриває підсвідомі мотивації демагогізму як невід'ємної риси влади: емоційно й інформаційно позитивні наративи формують у слухачів ситуативне почуття переконаності у правдивості почутого.

Існують підстави говорити про загальну популістську тенденцію романів Ю. Мушкетика. Популістські уявлення у творах письменника оформлюються у вигляді надфразних єдностей або складних синтаксичних конструкцій, публіцистичних за стилістикою та синкретичних за характером вираженої проблематики, яка охоплює цілий комплекс соціальних проблем; основні прийоми — контраст, вербалізація підсвідомого через автодієгетичний наратив (окреслення атавізмів радянської суспільної міфології).

Сатирична експлікація «народоцентризму» наявна у романі «Цінь Хуань Гонь» Г. Тарасюк. Популізм у письменниці виступає своєрідним художнім концептом, позаяк в ньому фокусуються: демагогізм народних провідників, розкривається сутність поняття Народ, що не збігається із поширеним уявленням, висловлюються аналітичні й прогностичні соціокультурні та політичні зауваги, формується базис для спільної національної ідеї.

Серед художніх прийомів втілення соціального популістського міфу можна назвати використання історичних і сучасних національних образів, символіки, окремих міфем, відображувані психоментальні ознаки знаходять вияви у модельованих характерах персонажів, в репліках узагальнювально-оцінного типу, розгортанні колізій. Ідеологічна фразеологія популізму має вплив на підсвідомість реципієнта завдяки позитивній емоційній забарвленості, частотності вживання, достатній неконкретизованості поняття.

Центральне місце популістського дискурсу в українській «заангажованій» літературі визначається тим, що саме явище потрактовується як вартість, яку треба активно стверджувати, також популізм несе в собі сенсотвірну образотворчу мотивацію, важливу при створенні прозових текстів, що аналізують суспільні процеси або мають настанову світоглядного впливу на читача. Отже, головна функція розглядуваного міфічного утворення — смислотвірна: формування національної ідентичності, моделювання читацького відгуку в руслі піднесення Народу до статусу мети будь-якої культурної, політичної діяльності та історичного поступу («народ» виконує роль адресату художнього повідомлення). Амбівалентність художніх способів відображення детермінувала трагічно-сатиричне забарвлення популістського міфу в сучасній традиціоналістській прозі. Також вважаємо, що художньою специфікою популістського міфу (у порівнянні з іншими соціальними міфами) є його виразно стереотипна (переважно алегорична, а не символічна) основа.